

Numerieke Natuurkunde 1

Numerieke Opdrachten

Contact: Marcel Vreeswijk & Ivo van Vulpen

versie 10
op www : www.nikhef.nl/~h73

Contents

1	Inleiding	4
1.1	begripsbepaling/afbakening	4
1.2	litteratuur : een keuze	5
1.3	onze filosofie	5
1.4	overzicht van onderwerpen	5
1.5	Valkuilen	6
2	Basistechnieken	7
2.1	numeriek differentieren	7
2.2	numeriek integreren	9
2.3	oplossen van niet-lineaire vergelijkingen	10
3	Gewone Differentiaal Vergelijkingen (ODE's)	
	1e orde	14
3.1	probleemstelling	14
3.2	numerieke methoden	14
3.3	opgave : radio-actief verval	16
3.3.1	de fysische achtergrond	16
3.3.2	de formules	16
3.3.3	de procedure/de opdracht	17
3.3.4	in te leveren	17
4	Gewone Differentiaal Vergelijkingen (ODE's)	
	2e orde ; 'initial value type'	18
4.1	probleemstelling	18
4.2	numerieke methoden	18
4.3	opgave : beweging deeltje bij potentiaal (klassiek)	19
4.3.1	de fysische achtergrond	19
4.3.2	de formules	19
4.3.3	de opdracht	20
4.3.4	in te leveren	20
5	Het vibratie-spectrum van het waterstof molecuul	21
5.1	fysische probleembeschrijving	21
5.1.1	opbouw van het programma: een advies	23
5.1.2	de opdracht	24
5.2	nog tijd over? vervolg onderdeel van de opdracht	24
6	Partiele Differentiaal Vergelijkingen (PDE):	
	elliptisch	26
6.1	inleiding	26
6.2	probleemstelling	26
6.3	numerieke methode : in 1 dimensie, leesstof	27
6.4	numerieke methode : in 2 dimensies met opdracht	30

6.4.1	grafische weergave van het resultaat	32
6.5	de opgave : electrostatische problemen	32
6.5.1	de fysische achtergrond	32
6.5.2	de analytische oplossing: formules	32
6.5.3	de analytische oplossing: kant en klaar	33
6.5.4	de analytische oplossing: de aanpak voor liefhebbers (leesstof, niet verplicht)	33
6.5.5	De opdracht: de numerieke oplossing	34
6.5.6	in te leveren	34
6.5.7	Appendix: twee-dimensionale arrays in C	34
7	En nu zelf een probleem oplossen: Rutherford scattering	37
8	Partiele Differentiaal Vergelijkingen (PDE):	
	parabolisch	37
8.1	inleiding/probleemstelling	37
8.2	discretisatie van ruimte en tijd	38
8.3	de expliciete methode	39
8.4	een impliciete methode	40
8.5	de Crank-Nicholson methode	40
8.6	oplossingstechniek voor Crank Nicholson	40
8.7	eenvoudige opgave	42
8.7.1	in te leveren	43
8.8	de opgave : een radio-actief afval probleem	44
8.8.1	de fysische achtergrond	44
8.8.2	de numerieke oplossing	44
8.8.3	de opdracht	45
8.8.4	in te leveren	46

1 Inleiding

1.1 begripsbepaling/afbakening

Numerieke Natuurkunde $\Leftrightarrow$ Computational Physics.

- Twee hoofdthema's :
 - In Klassieke Mechanica, Electro-Magnetisme, Quantummechanica, Stromingsleer etc. heb je steeds te maken met **vergelijkingen**. De toestand van een systeem en zijn verdere ontwikkeling in de tijd wordt beschreven door een (differentiaal)-vergelijking en bijbehorende **randcondities**.
Gevraagd : los de vergelijking op!
Soms kan dat langs analytische weg; vaak/meestal kan dat **niet** . Technieken nodig uit : *numerical analysis* .
 - In Statistische Fysica, Vaste-stoffysica etc. hebben we vaak te maken met **veel-deeltjes** problemen. De nadruk daarbij ligt niet zozeer op het oplossen van de onderliggende vergelijkingen, maar op het reconstrueren van 'meetbare' eigenschappen op basis van onderliggend collectief gedrag. Dit gebeurt door **computer-simulatie**.
Wanneer de gesimuleerde processen een **kans**-element bevatten, spreken we van *Monte Carlo methoden*.
- Wij beperken ons in principe tot de eerste categorie problemen, waarvoor technieken nodig zijn uit : *numerical analysis* . De opdrachten staan in deze syllabus. De laatste opdracht (heel sectie 8) mag je vervangen door een vrije opdracht, waarvoor doorgaans twee sessies nodig zijn.
- De vrije opdrachten vereisen wat meer zelfstandigheid. Je moet echter wel bedenken dat deze opdrachten gemiddeld moeilijker zijn, maar vooral dat je deze opdrachten met weinig hulp zal moeten afronden. Het ligt ook niet vast wat het eindresultaat is; kijk maar hoe ver je komt en interpreteer (Vergelijk met theorie) het resultaat zelf. Hier staat tegenover dat er flink wat bonuspunten (maximaal 2) te verdienen zijn met deze keuzeopdrachten. Van alle opdrachten zijn er artikelen/verslagen aanwezig en beschikbaar via de docent met de relevante fysica en formules.
 - 1 Maxwell verdeling. (dit is de minst moeilijk opdracht) Simuleer de Maxwell-snelheidsverdeling van de molekulen in een ideaal gas.
 - 2 Van Allen gordels. Simuleer hoe deeltjes worden gevangen in de magnetosfeer van de aarde.
 - 3 Golfpakketje knalt tegen potentiaalberg. (dit is de meest moeilijke). Simuleer hoe een (quatummechanisch) golfpakketje tegen een potentiaalberg knalt mbv de Schrodingervegl.

1.2 litteratuur : een keuze

- Boeken en Internet :

C.F. Gerald et al.	Applied Numerical Analysis
T.Pang	An Introduction to Computational Physics
www.physics.unlv.edu/~pang/cp.html
H.Gould et al.	An Introduction to Computer Simulation Methods
www.kzoo.edu/~sip/
S.E. Koonin et al.	Computational Physics
R.Landau et al.	Computational Physics, Problem Solving with Computers
www.physics.orst.edu/~rubin/CPbook
W.H.Press et al.	Numerical Recipes, the Art of Scientific Computing
N.J.Giordano	Computational Physics
www/physics.purdue.edu/~ng/comp-phys.html
J.L.Zachary	Introduction to Scientific Programming
www.telospub.com/catalog/SCICOMPUTING/IntroSciProgMma.html

- Vaktijdschriften :

Journal of Computational Physics
Computer Physics Communications
Computer in Physics

1.3 onze filosofie

- Niet alles 'afleiden'; het is geen wiskunde-college.
Wel : 'geef gevoel voor'.
- Behandel slechts een klein deel van de onderwerpen;
per onderwerp : slechts een klein deel van de technieken.
- Voorbeelden/opdrachten die aansluiten bij andere colleges
- Aandacht voor 'kwaliteit' programmatuur

1.4 overzicht van onderwerpen

Er is een uitgebreide reeks opdrachten beschikbaar. Omdat het college dit jaar 'anders' is dan in de voorgaande jaren (geen voorkennis van C, minder dagen ter beschikking) zullen ze mogelijk niet allemaal aan de orde komen.

- Numerieke basistechnieken
- Gewone differentiaal vergelijkingen van de 1e orde
- Gewone differentiaal vergelijkingen van de 2e orde, type 'initial value'
- Gewone differentiaal vergelijkingen van de 2e orde, type 'boundary value'

- Partiele differentiaal vergelijkingen, type 'elliptisch'
- Partiele differentiaal vergelijkingen, type 'parabolisch'

1.5 Valkuilen

Programmeren moet je leren en fouten maken hoort bij het leerproces. Er zijn echter enkele fouten die altijd wel gemaakt worden, maar eenvoudig te vermijden zijn. Hier zullen we deze fouten bespreken.

- Fout:

```
float aap[100];
aap[0]=999;
aap[100]=999;
```

Het moet ondertussen duidelijk zijn dat `aap[100]=999` fout is! Immers 'aap' is een array met indices van 0 t/m 99 en de geheugenplaats met index 100 is niet gereserveerd.

Goed:

```
const int nstep=100;
float aap[nstep];
aap[0]=999;
aap[nstep-1]=999;
```
- Fout:

```
float x[nstep];
for (i=0;i<nstep;i++)
{
  x[i]=x[i-1]+10.;
}
```

Dit gaat natuurlijk fout als 'i=0', want dan wordt de waarde van 'x[-1]' opgevraagd en dat wijst naar een geheugenplaats die niet is gereserveerd. Immers, x is een array (in feite een tabel met 'nstep' rijen) met indices die mogen lopen van 0 t/m nstep-1. Of er zinnige waarden op deze geheugenplaatsen staan is uiteraard je eigen verantwoording.

Waarschijnlijk spreken bovenstaande voorbeelden je niet meteen aan, maar na enkele sessies is het veel duidelijker dat dit echte valkuilen zijn. We zullen dan ook vaak naar deze valkuilen verwijzen.

2 Basistechnieken

- Een aantal van deze technieken zijn al aan de orde gekomen bij *Programmeren in C*. In dit hoofdstuk worden ze nog eens overzichtelijk weergegeven. Ook zijn er wat nieuwe technieken bij die U later nodig zult hebben.
- Dit hoofdstuk bevat *geen nieuwe opgaven* : U heeft er al wat aan gedaan bij de *oefeningen* in C.

2.1 numeriek differentieren

- Probleemstelling (funktie van 1 variabele).
Gegeven $f(x)$ op $(a \leq x \leq b)$
Bereken $f'(x)$ op $(a \leq x \leq b)$
- Verdeel interval (a, b) in N intervallen van gelijke lengte h .
Coördinaten van de intervalgrenzen (**roosterpunten**) zijn :

$$x_i = a + ih \quad (i = 0, 1, 2, \dots, n)$$

- Representeer $f(x)$ in de vorm van een **tabel** :

$$f_i = f(x_i) \quad (i = 0, 1, 2, \dots, n)$$

- Gebruik de Taylor-reeks-ontwikkeling :

$$f(x_i + h) = f(x_i) + hf'(x_i) + \frac{h^2}{2!}f''(x_i) + \mathcal{O}(h^3) \quad (2.1)$$

In onze notatie :

$$f_{i+1} = f_i + hf'_i + \frac{h^2}{2!}f''_i + \mathcal{O}(h^3) \quad (2.2)$$

- Voorwaartse 2-punts benadering :

$$f'_i \simeq \frac{f_{i+1} - f_i}{h} + \mathcal{O}(h) \quad (2.3)$$

- Achterwaartse 2-punts benadering :

$$f'_i \simeq \frac{f_i - f_{i-1}}{h} + \mathcal{O}(h) \quad (2.4)$$

- 3-punts benadering :

$$f'_i \simeq \frac{f_{i+1} - f_{i-1}}{2h} + \mathcal{O}(h^2) \quad (2.5)$$

- Benadering 2de afgeleide :

$$f_i'' \simeq \frac{f_{i+1} - 2f_i + f_{i-1}}{h^2} + \mathcal{O}(h^2) \quad (2.6)$$

- Merk op :
 - De **precisie** van de benadering neemt toe naarmate h afneemt. De 'prijs' die je daarvoor betaalt is extra rekentijd ten gevolge van de toename van N
 - De **precisie** is (mede) afhankelijk van het gebruikte recept.
 - Overigens is er ook nog sprake van een 'computer'-nauwkeurigheid.

2.2 numeriek integreren

- Probleemstelling (functie van 1 variabele).

Gegeven $f(x)$ op $(a \leq x \leq b)$

Bereken

$$\int_a^b f(x) dx$$

- Verdeel interval (a, b) in N intervallen van gelijke lengte h en representeer $f(x)$ in de vorm van een tabel :

$$f_i = f(x_i) \quad x_i = a + ih \quad (i = 0, 1, 2, \dots, N)$$

- Schrijf de integraal als :

$$\int_a^b f(x) dx = \sum_{i=0}^{N-1} \int_{x_i}^{x_{i+1}} f(x) dx$$

- Trapezium-regel (lineaire benadering) :

Benader $f(x)$ op het interval (x_i, x_{i+1}) door :

$$f(x) = \frac{f_{i+1} + f_i}{2} + \mathcal{O}(h)$$

dan volgt :

$$\boxed{\int_a^b f(x) dx \simeq \frac{h}{2}(f_0 + 2f_1 + 2f_2 + \dots + 2f_{N-1} + f_N) + \mathcal{O}(h^2)} \quad (2.7)$$

- Simpson-regel (parabolische benadering, N even):

Benader $f(x)$ op het interval (x_{i-1}, x_{i+1}) door een parabool door (f_{i-1}, f_i, f_{i+1})

$$f(x) = f_{i-1} + (x - x_{i-1}) \frac{f_i - f_{i-1}}{h} + \frac{(x - x_{i-1})(x - x_{i-1} - h)}{2} \frac{(f_{i+1} - 2f_i + f_{i-1}))}{h^2} + \mathcal{O}(h^3)$$

dan volgt :

$$\boxed{\int_a^b f(x) dx = \frac{h}{3}(f_0 + f_N) + \frac{4h}{3}(f_1 + f_3 + \dots + f_{N-1}) + \frac{2h}{3}(f_2 + f_4 + \dots + f_{N-2}) + \mathcal{O}(h^4)} \quad (2.8)$$

- Merk (weer) op :

- De **precisie** van de benadering neemt toe naarmate h afneemt. De 'prijs' die je daarvoor betaalt is extra rekentijd ten gevolge van de toename van N
- De **precisie** is (mede) afhankelijk van het gebruikte recept.

2.3 oplossen van niet-lineaire vergelijkingen

- Probleemstelling (functie van 1 variabele).
Gegeven $f(x)$ op $(a \leq x \leq b)$
Bereken de waarde van x op het interval (a, b) waarvoor $f(x) = 0$
- we behandelen *enkele* (eenvoudige) methoden, die we bij de verdere opgaven nodig zullen hebben. deze methoden vereisen dat de functie *monotoon* is op het interval (a, b) .
- de **bisectie methode**.
deze methode veronderstelt dat de funktiewaarden op de uiteinden van het *zoek-interval* (a, b) een *tegengesteld teken* hebben. we weten dan dat het nulpunt moet liggen *tussen* $(x_l = a)$ en $(x_r = b)$. de methode gaat dan als volgt :

- bereken de funktiewaarde op

$$x_m = \frac{x_l + x_r}{2}$$

- wanneer de funktiewaarde in x_m hetzelfde teken heeft als in x_l

vervang x_l door x_m

wanneer de funktiewaarde in x_m hetzelfde teken heeft als in x_r

vervang x_r door x_m

- ga hiermee door *totdat* de *lengte* van het interval (x_l, x_r) zodanig klein wordt, dat de positie van het nulpunt *voldoende nauwkeurig* vastligt.
- in het hiernavolgende *voorbeeld* wordt , langs *iteratieve* weg de wortel uitgerekend van een ingevoerd getal met de bisectie methode.

```

/* deze code staat in ex3.c */
#include <stdio.h>
/* Dit programma lost de volgende vergelijking op:
    $x^2 - \text{wortel}^2 = 0$ . De wortel2 is een gevraagde input door het programma.
*/

int main (void)
{
    float xl, xr ;          /* grenzen zoekinterval          */
    float xm ;              /* midden zoekinterval          */
    float fl, fm ;          /* de vgl. in xl en xm          */
    float eps = 0.0001 ;    /* minimum intervallengte       */
    float wortelsq ;         /* wortel2 zoals in de vgl.      */
    float wortel ;           /* de berekende wortel           */
    float onzekerheid ;      /* de onzekerheid in de wortel  */

    /*      invoer van getal                                     */
    printf(" geef de wortelsq \n") ;
    scanf(" %f", &wortelsq) ;
    printf(" we lossen op:  $x^2 - %f = 0$  \n", wortelsq) ;

    /*      begingrenzen zoekinterval                             */
    xl = 0. ;
    xr = wortelsq ; /* dit is een veilige keuze voor als  $x > 1$  */
    if (xr < 1) xr = 1;

    /*      HIER BEGINT DE while-loop                             */
    while ( xr - xl > eps )
    {
        xm = (xl + xr) / 2. ;    /* midden van interval */
        fl = xl*xl - wortelsq;    /* de vgl. in xl */
        fm = xm*xm - wortelsq;    /* de vgl. in xm */

        if ( fl*fm <= 0 ) /* indien teken wisselt zijn we voorbij de oplossing */
        {
            xr = xm ;          /* rechtergrens omlaag */
        }
        else
        {
            xl = xm ;          /* linkergrens omhoog */
        }

        printf(" xl xr %f %f\n", xl, xr) ;    /* tussenresultaat */
    }
    /*      eindresultaat                                         */
}

```

```

wortel      = ( xr + xl ) / 2. ;
onzekerheid = ( xr - xl ) / 2. ;
printf(" wortel = %f  onzekerheid = %f \n", wortel, onzekerheid);
return 0 ;
}

```

- **de secant methode**

ook deze methode veronderstelt dat de funktiewaarden op de uiteinden van het *zoek-interval* (a, b) een *tegengesteld teken* hebben.

$$f_l = f(a) \quad f_r = f(b) \quad f_l \star f_r < 0$$

de methode gaat dan als volgt :

- construeer een rechte lijn door (x_l, f_l) en (x_r, f_r) , en bereken het snijpunt met de x-as

$$x_s = x_l - f_l \frac{x_r - x_l}{f_r - f_l}$$

- bereken de funktiewaarde f_s in x_s
- wanneer de funktiewaarde in x_s hetzelfde teken heeft als in x_l

vervang x_l door x_s en vervang f_l door f_s

wanneer de funktiewaarde in x_s hetzelfde teken heeft als in x_r

vervang x_r door x_s en vervang f_r door f_s

- om dit iteratieve proces te *beeindigen* zijn er twee mogelijkheden :
 - * *Stop* zodra de absolute waarde van $f(x_s)$ kleiner wordt dan 'een of andere' *afsnij-waarde* (dicht bij 0).
 - * *Stop* zodra x_s (bijna) niet meer *verandert*.

- **methode vanuit 1 startpunt**

soms is de situatie zodanig, dat er voor een functie *geen start-interval* ter beschikking is, maar slechts *1 startpunt*. het is dan niet mogelijk om direct de bisectie- of de secant- methode toe te passen. we gaan dan als volgt te werk :

- noem het *startpunt* x_0
- kies een *stapgrootte* h , bijv. $h = 0.01 x_0$
- bereken de funktiewaarde f_0 in het startpunt x_0
- bereken de funktiewaarde f_1 in $(x_1 = x_0 + h)$
- wanneer $f_1 \star f_0 < 0$ is, hebben we het startinterval te pakken.
- wanneer $f_1 \star f_0 > 0$ is, vergelijken we $|f_1|$ met $|f_0|$.
 - als $|f_1| < |f_0|$ dan 'lopen' we kennelijk in de goede richting : ga door met 'stapjes' h , totdat het startinterval is gevonden.
 - als $|f_1| > |f_0|$ dan 'lopen' we kennelijk in de verkeerde richting : keer het teken van h om, en ga door met 'stapjes' h , totdat het startinterval is gevonden.

- zodra het startinterval is gevonden, kunnen we overschakelen op de bisectie- of de secant-methode.
- **opmerkingen** : het is duidelijk dat *alle* beschreven methoden slechts 'werken' wanneer ze worden 'voorzien' van bruikbare *start*- informatie over de funktie waarvan het nulpunt moet worden bepaald. een *analyse vooraf* van de grootheden die in een bepaald probleem een rol spelen, is hiervoor noodzakelijk.

3 Gewone Differentiaal Vergelijkingen (ODE's) 1e orde

3.1 probleemstelling

- Probleemstelling:
 Onafhankelijke variabele x op $(a \leq x \leq b)$
 Afhankelijke variabele $y(x)$
 Vergelijking $y' = f(x, y)$
 Randconditie $y(a)$ gegeven
 Gevraagd $y(x)$ op $(a \leq x \leq b)$
- Voorbeeld : radioactief verval van atoomkern ; het aantal deeltjes dat per tijdseenheid verval, wordt gegeven door :

$$\boxed{\frac{d}{dt}N(t) = -\lambda N(t)} \quad (3.1)$$

waarin λ de levensduur van de betreffende kern is.

- Aanpak :
 Verdeel interval (a, b) in N intervallen van gelijke lengte h en representeer $y(x)$ en $f(x, y)$ in de vorm van tabellen :

$$y_i = y(x_i) \quad x_i = a + ih \quad (i = 0, 1, 2, \dots, n)$$

$$f_i = f(x_i, y_i) \quad (i = 0, 1, 2, \dots, n)$$

y_0 is gegeven door de randconditie.

Te bepalen : $y_i \quad (i = 1, 2, \dots, n)$

3.2 numerieke methoden

- Gebruik weer de Taylor-reeks-ontwikkeling :

$$\boxed{y(x_i + h) = y(x_i) + hy'(x_i) + \frac{h^2}{2!}y''(x_i) + \mathcal{O}(h^3)} \quad (3.2)$$

In onze notatie :

$$\boxed{y_{i+1} = y_i + hy'_i + \frac{h^2}{2!}y''_i + \mathcal{O}(h^3)} \quad (3.3)$$

- Methode van Euler :

$$y'_i = \frac{y_{i+1} - y_i}{h} + \mathcal{O}(h) = f_i$$

$$\boxed{\Rightarrow y_{i+1} = y_i + hf_i + \mathcal{O}(h^2)} \quad (3.4)$$

- Methode van Adams-Bashforth :

$$y_{i+1} = y_i + \int_{x_i}^{x_{i+1}} y'_i dx = y_i + \int_{x_i}^{x_{i+1}} f(x, y) dx$$

Benader $f(x, y)$ via lineaire extrapolatie door (x_{i-1}, y_{i-1}) en (x_i, y_i) :

$$f(x, y) \simeq \frac{x - x_{i-1}}{h} f_i - \frac{x - x_i}{h} f_{i-1} + \mathcal{O}(h^2)$$

$$\boxed{\Rightarrow y_{i+1} = y_i + h \left(\frac{3}{2} f_i - \frac{1}{2} f_{i-1} \right) + \mathcal{O}(h^3)} \quad (3.5)$$

Merk op : doordat we bij de berekening van y_{i+1} niet alleen gebruik maken van y_i , maar ook van y_{i-1} , neemt de nauwkeurigheid toe.

- Methode van Runge-Kutta, 2e orde

$$y_{i+1} = y_i + \int_{x_i}^{x_{i+1}} f(x, y) dx$$

Benader de integraal

$$y_{i+1} = y_i + h f(x_{i+\frac{1}{2}}, y_{i+\frac{1}{2}}) + \mathcal{O}(h^3)$$

Gebruik Euler :

$$y_{i+\frac{1}{2}} = y_i + \frac{h}{2} f(x_i, y_i) + \mathcal{O}(h^2)$$

Dan wordt het recept :

$$\boxed{\begin{aligned} k &= h f(x_i, y_i) \\ y_{i+1} &= y_i + h f(x_i + \frac{h}{2}, y_i + \frac{k}{2}) + \mathcal{O}(h^3) \end{aligned}} \quad (3.6)$$

- Methode van Runge-Kutta, 4e orde :

Betere benadering van de integraal resulteert in het volgende recept

$$\boxed{\begin{aligned} k_1 &= h f(x_i, y_i) \\ k_2 &= h f(x_i + \frac{h}{2}, y_i + \frac{k_1}{2}) \\ k_3 &= h f(x_i + \frac{h}{2}, y_i + \frac{k_2}{2}) \\ k_4 &= h f(x_i + h, y_i + k_3) \\ y_{i+1} &= y_i + \frac{1}{6} (k_1 + 2k_2 + 2k_3 + k_4) + \mathcal{O}(h^5) \end{aligned}} \quad (3.7)$$

- Pas op !! de aangegeven orde van de fout betreft de **locale** fout. De globale fout is een factor h^{-1} groter.

- Merk (weer) op :

- De **precisie** van de benadering neemt toe naarmate h afneemt.
- De **precisie** is (mede) afhankelijk van het gebruikte recept.

3.3 opgave : radio-actief verval

3.3.1 de fysische achtergrond

- het radio-actief verval van een atoom wordt beschreven door

$$\boxed{\frac{d}{dt}N(t) = -\lambda N(t) \quad \text{met} \quad \lambda = \frac{\ln 2}{T_{\frac{1}{2}}}} \quad (3.8)$$

waarin $T_{\frac{1}{2}}$ de halveringstijd is van het vervallende atoom.

- volgens de 'handboeken' bestaat er het volgende verval :

de halveringstijd van Bromine is 16.1 uur.
het eindprodukt Selenium is stabiel.

- we gaan uit van een beginsituatie waarin alleen Bromine aanwezig is.
de **opdracht** is om uit te rekenen hoeveel Bromine en Selenium er aanwezig is, als functie van de tijd.

3.3.2 de formules

- noem de beginhoeveelheid Bromine : N_0
- noem de hoeveelheden Bromine en Selenium als functie van de tijd : $N_1(t), N_2(t)$.
noem de vervalsconstante van Bromine : λ_1
- de hoeveelheid Bromine, als functie van de tijd, wordt gegeven door :

$$\boxed{\frac{d}{dt}N_1(t) = -\lambda_1 N_1(t) \quad \text{met} \quad N_1(t=0) = N_0} \quad (3.10)$$

- de hoeveelheid Selenium wordt verkregen door 'sommatie' van het Bromine verval.
- de vergelijkingen voor N_1 heeft een analytische oplossing ;

$$\boxed{N_1(t) = N_0 \exp(-\lambda_1 t)} \quad (3.11)$$

- **Merk op** dat de differentiaalvergelijking bij deze opgave de vorm heeft van $y' = f(y)$. in het 'recept' voor de Runge-Kutta methodes vervalt derhalve de afhankelijkheid van x .

3.3.3 de procedure/de opdracht

- bij de numerieke berekening nemen we steeds kleine stapjes in de tijd, waarbij we de hoeveelheid vervallend Bromine berekenen.
 - gebruik als tijdstap $(0.01) \times$ de halveringstijd van Bromine.
 - neem 750 tijdstappen.
- dit resultaat wordt gebruikt om de 'resterende' hoeveelheid Bromine te berekenen, evenals de hoeveelheid geproduceerd Selenium.
- gebruik de analytische oplossing om de precisie van de numerieke procedure te controleren. doe dit door op elk tijdstip de absolute waarde uit te rekenen van het verschil tussen de numerieke en de analytische waarde, waarbij dit verschil wordt gedeeld door de analytische waarde.
- gebruik eerst de methode van Euler, en dan de methode van Runge-Kutta (4e orde)
- om het resultaat van de berekeningen zichtbaar te maken, is het 'uitprinten' van getallen niet erg geschikt : gebruik een **grafisch pakket** .

3.3.4 in te leveren

Lever in :

- een *laserprint van uw programma-code*
- de 'plot' resultaten van :
 - de hoeveelheden Bromine en Selenium als functie van de tijd
 - de precisie van de hoeveelheid Bromine, voor de Euler methode, en voor de Runge-Kutta methode

4 Gewone Differentiaal Vergelijkingen (ODE's) 2e orde ; 'initial value type'

4.1 probleemstelling

- Probleemstelling:
 Onafhankelijke variabele x op $(a \leq x \leq b)$
 Afhankelijke variabele $y(x)$
 Vergelijking $y'' = f(x, y, y')$
 Randcondities $y(a) = y_0$ en $y'(a) = y'_0$ gegeven.
 Gevraagd $y(x)$ op $(a \leq x \leq b)$
- Voorbeeld : de vergelijking van Newton uit de Klassieke Mechanica

$$\boxed{\frac{d^2 y(t)}{dt^2} = \frac{F(y)}{m}} \quad (4.1)$$

als de plaats $y(t)$ en de snelheid $y'(t)$ op het tijdstip $t = 0$ gegeven zijn, en natuurlijk ook de massa m en de kracht F , dan ligt het verdere verloop van de plaats en de snelheid vast, en kan worden berekend.

- wanneer de randcondities op deze wijze zijn gegeven (beide in *hetzelfde* punt), spreken we van 'initial value type'.

4.2 numerieke methoden

- vergelijkingen van deze vorm, en met deze randcondities, kunnen worden **herleid** tot twee gewone differentiaal- vergelijkingen van de 1e orde, met ieder hun eigen randconditie.
- introduceer de snelheid als 'hulp'variabele. de vergelijkingen worden dan :

$$\boxed{\frac{dy(t)}{dt} = v(t) \quad \frac{dv(t)}{dt} = \frac{F(y)}{m}} \quad (4.2)$$

met $y(t = 0)$ en $v(t = 0)$ gegeven door de randcondities.

- de numerieke aanpak wordt nu als volgt :
 - introduceer een tijdstap δt , en discretiseer tijd, plaats, snelheid en kracht :

$$t_i = t_0 + i\delta t \quad y_i = y(t_i) \quad v_i = v(t_i) \quad F_i = F(y_i) \quad (i = 0, 1, 2, \dots)$$

- de vergelijkingen worden dan :

$$\boxed{\frac{dy_i}{dt} = v_i \quad \frac{dv_i}{dt} = \frac{F_i}{m}} \quad (4.3)$$

met y_0 en v_0 gegeven door de randcondities.

- de rekenprocedure wordt dan :
 - * bereken y_1 uit y_0 , gebruikmakend van v_0
 - * bereken v_1 uit v_0 , gebruikmakend van F_0 en m .
 - * bereken y_2 uit y_1 , gebruikmakend van v_1 .
 - * etc.
- merk op dat deze aanpak slechts 'werkt' omdat de randcondities van plaats en snelheid op hetzelfde tijdstip gegeven zijn.

4.3 opgave : beweging deeltje bij potentiaal (klassiek)

4.3.1 de fysische achtergrond

- we nemen een probleem uit de Klassieke Mechanica : de 1-dimensionale beweging van een deeltje in aanwezigheid van een **potentiaalberg** $V(x)$
- de vergelijking van Newton heeft dan de vorm :

$$\boxed{\frac{d^2x(t)}{dt^2} = -\frac{1}{m} \frac{dV(x)}{dx}} \quad (4.4)$$

waarbij m de massa van het deeltje is.

- we geven de potentiaalberg de vorm van een 'Gaussische verdeling' rond het punt $x = x_{pot}$, met een *breedte* = 1 , en een maximale hoogte V_{max} :

$$\boxed{V(x) = V_{max} \exp \left[-\frac{(x - x_{pot})^2}{2} \right]} \quad (4.5)$$

- we starten op het tijdstip $t = 0$ met een deeltje met een gegeven beginsnelheid $v = v_0$, en op een plaats $x = x_0$ waar de potentiaal $V(x_0) \simeq 0$.
we laten het deeltje lopen in de richting van de potentiaalberg, en berekenen het verloop van plaats en snelheid als functie van de tijd.
- voor het gemak kiezen we de massa van het deeltje ($m = 1$). daardoor wordt de snelheid gelijk aan de impuls.

4.3.2 de formules

- we kunnen de (2e orde) vergelijking van Newton schrijven als een combinatie van twee (1e orde) vergelijkingen :

$$\boxed{\begin{aligned} \frac{dx(t)}{dt} &= p(t) \\ \frac{dp(t)}{dt} &= -\frac{dV(x)}{dx} = V_{max} (x - x_{pot}) \exp \left[-\frac{(x - x_{pot})^2}{2} \right] \end{aligned}} \quad (4.6)$$

- na discretisatie van tijd, plaats, en snelheid/impuls worden de vergelijkingen

$$\begin{aligned} \frac{dx_i}{dt} &= p_i \\ \frac{dp_i}{dt} &= - \frac{dV(x=x_i)}{dx} = V_{max}(x_i - x_{pot}) \exp \left[-\frac{(x_i - x_{pot})^2}{2} \right] \end{aligned} \quad (4.7)$$

met x_0 en p_0 gegeven.

- een praktische opmerking : opdat het programma de potentiaalberg *goed ziet* , moet de *tijdstap* in combinatie met de beginimpuls zodanig worden gekozen, dat de *verplaatsing* van het deeltje per tijdstap aanzienlijk kleiner is dan de breedte van de potentiaalberg.

$$ds = p dt \ll 1 \quad (4.8)$$

4.3.3 de opdracht

- interessante grootheden bij dit probleem zijn niet allen de ontwikkeling van plaats en impuls van het deeltje, als functie van de tijd, maar ook de ontwikkeling van de kinetische energie E_{kin} , de potentiële energie E_{pot} en de totale energie E_{tot} :

$$E_{kin}(t) = \frac{p^2(t)}{2} \quad E_{pot}(t) = V(x(t)) \quad E_{tot}(t) = E_{kin}(t) + E_{pot}(t) \quad (4.9)$$

- de totale energie moet **behouden** zijn, en gelijk aan de beginenergie :

$$E_{tot}(t) = E_{tot}(t=0) = \frac{p^2(t=0)}{2} = constant \quad (4.10)$$

- verder zijn er twee interessante situaties te onderscheiden :
 - de beginenergie is *kleiner* dan de hoogte van de potentiaalberg
 - de beginenergie is *groter* dan de hoogte van de potentiaalberg
- de **opdracht** luidt :
 - bereken voor **beide** 'soorten' beginenergieën, het verloop in de tijd van plaats, impuls en de energieën. Gebruik hierbij de methode van Adams-Bashforth.
 - gebruik een functie om de afgeleide van te potentiaal te berekenen.
 - maak het resultaat langs **grafische** weg zichtbaar.

4.3.4 in te leveren

Lever in :

- een *laserprint* van uw *programma-code*
- een *laserprint* van de *plot resultaten*

5 Het vibratie-spectrum van het waterstof molecuul

5.1 fysieke probleembeschrijving

- We beschouwen een molecuul, bestaand uit twee gelijksoortige atomen (bijv. waterstof H_2 of zuurstof O_2).
- De potentiaal tussen beide atomen (ten gevolge van de elektrische wisselwerkingen tussen de atoomkernen en de elektronen) heeft de volgende componenten :
 - een **afstotende** component, op **zeer kleine** afstanden.
 - een **aantrekkende** component, op **grote** afstanden.
- een voorbeeld van een dergelijke potentiaal is afkomstig van Lennard-Jones

$$V(r) = 4V_0 \left[\left(\frac{a}{r} \right)^{12} - \left(\frac{a}{r} \right)^6 \right] \quad (5.1)$$

- $V(r) = 0$ voor $r = a$
- op kleine afstanden ($r < a$) is $V(r)$ positief : de atomen stoten elkaar af.
- op afstanden ($r > a$) is $V(r)$ negatief : de atomen trekken elkaar aan.
- de minimumwaarde van de potentiaal $= -V_0$. deze wordt bereikt bij

$$r_{min} = 2^{\frac{1}{6}} a \quad (5.2)$$

- op grote afstanden ($r \gg r_{min}$) gaat de (negatieve) potentiaal asymptotisch naar 0.
- De waarden van V_0 en a hangen af van het betreffende atoom.
- De atomen kunnen ten opzichte van elkaar *vibreren* : een beweging waarbij ze zich beurtelings 'van elkaar af' en 'naar elkaar toe' bewegen.
De beweging 'van elkaar af' wordt (op de duur) gestopt doordat de aantrekkende kracht te groot wordt.
De beweging 'naar elkaar toe' wordt (op een gegeven moment) gestopt doordat de afstotende kracht te groot wordt.
- Tijdens de beweging geldt de behoudswet van energie-impuls :

$$E_{totaal} = \frac{p^2(r)}{2m} + V(r) = constant \quad (5.3)$$

In de 'omkeerpunten' r_{in} en r_{out} geldt :

$$E_{totaal} = V(r_{in}) = V(r_{out}) \quad (5.4)$$

- Bekend is dat voor gebonden systemen op atomaire schaal **niet alle** waarden van E_{totaal} zijn toegestaan: er is een **spectrum** van energie-eigenwaarden. De quantisatie-regels van Sommerfeld-Bohr komen er op neer dat alle gebonden toestanden moeten voldoen aan de volgende eis :

$$\int_{r_{in}}^{r_{out}} p(r) dr = \sqrt{2m} \int_{r_{in}}^{r_{out}} [E_n - V(r)]^{\frac{1}{2}} dr = (n + \frac{1}{2})\hbar\pi \quad (5.5)$$

Hierin is $\hbar$ de constante van Planck (gedeeld door 2π),
en $n = 0, 1, 2, \dots$

- Het berekenen van de energie-eigenwaarden komt dus neer op het oplossen van de vergelijking :

$$\sqrt{2m} \int_{r_{in}}^{r_{out}} [E_n - V(r)]^{\frac{1}{2}} dr = (n + \frac{1}{2})\hbar\pi \quad (5.6)$$

waarbij r_{in} en r_{out} de oplossingen zijn van

$$E_n = V(r) = 4V_0 \left[\left(\frac{a}{r}\right)^{12} - \left(\frac{a}{r}\right)^6 \right] \quad (5.7)$$

- Om het rekenwerk te vereenvoudigen, gaan we over op andere eenheden:

- gebruik a als eenheid van lengte : $r \rightarrow ax$
- gebruik V_0 als eenheid van energie : $E_n \rightarrow e_n V_0$
- introduceer $\gamma = a\hbar^{-1}\sqrt{2mV_0}$

Het berekenen van de energie-eigenwaarden komt nu neer op het oplossen van de vergelijking :

$$\gamma \int_{x_{in}}^{x_{out}} [e_n - v(x)]^{\frac{1}{2}} dx = (n + \frac{1}{2})\pi \quad (5.8)$$

waarbij x_{in} en x_{out} de oplossingen zijn van

$$e_n = v(x) = 4 \left[x^{-12} - x^{-6} \right] \quad (5.9)$$

en waarbij (volgens de handboeken) voor H_2 geldt

$$\gamma = 21.7 \quad (5.10)$$

- merk op dat in deze eenheden

- $V(x) = 0$ voor $x = 1$
- de minimumwaarde van de potentiaal $= -1$. deze wordt bereikt bij

$$x_{min} = 2^{\frac{1}{6}} \quad (5.11)$$

5.1.1 opbouw van het programma: een advies

Deze opdracht resulteert in een tamelijk 'lang' programma. Het is belangrijk de zaak stap voor stap op te zetten, en na elke stap te testen of het bijbehorende programma-deel goed werkt. Dit kan bijv. op de volgende manier :

- maak een functie `float vpot ( float x )` die voor elke waarde van x de waarde van de Lennard-Jones potentiaal $v(x)$ levert.
U kunt aan de formule van de potentiaal een aantal dingen *zien*, die *nuttig* zijn om Uw functie te *testen* :

- De potentiaal heeft een minimum waarde $v = -1$ in $x = x_{min} = 2^{\frac{1}{6}}$
- Voor het snijpunt met de x-as geldt : $v(x = 1) = 0$
- Voor 'kleine' waarden van x , is x^{-12} de dominerende term
- Voor 'grote' waarden van x , is $-x^{-6}$ de dominerende term

- Om Uw functie `vpot` te *testen*, kunt U bijv. als volgt te werk gaan :
 - Bereken de waarden van de potentiaal op het interval $0.96 < x < 5.96$ met tussenstapjes van 0.01
 - Maak een grafische plot van het resultaat.
- Bij een *gekozen* waarde van de energie e hoort een waarde voor de zgn. actie-integraal.

$$s(e) = \gamma \int_{x_{in}}^{x_{out}} [e - v(x)]^{\frac{1}{2}} dx$$

Om deze waarde te berekenen zijn nodig de beide oplossingen x_{in} en x_{out} van de vergelijking $e = v(x)$. Dus :

- Maak een functie `float action ( float e )` , die :
 - voor een *gegeven* waarde van e de bijbehorende waarden van x_{in} en x_{out} berekent (dit kan langs analytische weg)
 - de bijbehorende waarde van de actie-integraal berekent via numerieke integratie (bijv. met de trapezium-regel)
- Om Uw functie `action` te *testen*, kunt U bijv. als volgt te werk gaan :
 - Roep de functie aan met achtereenvolgens
 $e = -0.9, -0.8, -0.7, \dots - 0.1$
Print de waarden van x_{in} , x_{out} en van de actie-integraal als functie van e uit. Kijk of dat er uit ziet als verwacht.
 - Als er zich energie-eigenwaarden bevinden binnen het bereik van de bovenstaande e 's, dan moeten we zien dat de waarden van de actie-integraal de waarden van $(n + \frac{1}{2})\pi$ omvatten. Verifieer dit.

- We hebben nu alle ingrediënten die nodig zijn om de laagste energie-eigenwaarde e_0 te vinden. Daarvoor moet gelden:

$$s(e_0) - \frac{\pi}{2} = 0.$$

Dit *komt neer* op het numeriek oplossen van een (niet-lineaire) vergelijking, zoals besproken in het hoofdstuk 'Basistechnieken'. Kandidaat-methodes zijn: 'Bisectie' en 'Methode vanuit 1 startpunt'. Dus:

- Maak een functie `float eigen ( float estart, float value)` die de waarde van de energie uitrekent waarvoor $s(e) - value = 0$.
Gebruik *estart* als 'start-waarde' of als 'ondergrens' van de zoekmethode.
Geef de gevonden eigenwaarde van de energie terug als *returnwaarde* van de functie.
- De energie-eigenwaarde e_1 moet voldoen aan:

$$s(e_1) - \frac{3\pi}{2} = 0.$$

Deze waarde kunnen we weer vinden met de functie `eigen`, aangeroepen met een andere waarde voor *value*. Daarbij is *estart* = e_0 een goede startwaarde.

- Voor 'hogere' energie eigenwaarden, kan dezelfde procedure worden voortgezet.
- PS een nauwkeurige waarde voor π krijgt U via de 'opdracht' `pi = acos (-1.)` ;

5.1.2 de opdracht

De opdracht is:

- *bereken de eigenwaarden van de energie, voorzover ze kleiner dan -0.01 zijn.*
- *lever in*
 - een laserprint van uw programma-code
 - een laserprint van de programma-resultaten

5.2 nog tijd over? vervolg onderdeel van de opdracht

- in de literatuur vinden we, als experimenteel resultaat, een tabel met *twalf* energie-eigenwaarden *kleiner dan -0.01* .
Het zal duidelijk zijn dat de berekeningen met de Lennard-Jones potentiaal niet goed kloppen met het experimentele resultaat.

- een beter resultaat kan worden verkregen als we de Lennard-Jones potentiaal vervangen door de Morse potentiaal

$$v(x) = [1 - \exp(-\beta(x - x_{min}))]^2 - 1 \quad (5.12)$$

met

$$x_{min} = 2^{\frac{1}{6}} \quad \beta = 1.5 \quad (5.13)$$

- de **opgave** luidt : herhaal het zoeken naar eigenwaarden met de Morse potentiaal, en vergelijk het numerieke resultaat met het experiment.

6 Partiele Differentiaal Vergelijkingen (PDE): elliptisch

6.1 inleiding

Wanneer de functies die we willen uitrekenen, afhankelijk zijn van *meer dan een* variabele, dan worden de afgeleiden *partiele* afgeleiden; we spreken dan van *partiele* differentiaalvergelijkingen. Dit doet zich voor wanneer de functie het gedrag beschrijft van een systeem in een twee- of drie- dimensionale ruimte, of wanneer de functie afhangt van zowel plaats als tijd.

De algemene vorm van een 2e orde partiele differentiaal vergelijking van een functie van twee variabelen is :

$$A \frac{\partial^2 u}{\partial x^2} + B \frac{\partial^2 u}{\partial x \partial y} + C \frac{\partial^2 u}{\partial y^2} + D \left(x, y, \frac{\partial u}{\partial x}, \frac{\partial u}{\partial y} \right) = 0 \quad (6.1)$$

De vergelijking heet *elliptisch*, als $B^2 - 4AC < 0$

De vergelijking heet *parabolisch*, als $B^2 - 4AC = 0$

De vergelijking heet *hyperbolisch*, als $B^2 - 4AC > 0$

6.2 probleemstelling

- We beschouwen een probleem uit de *Electrostatica* : in een ruimte waarin geen elektrische ladingsbronnen aanwezig zijn, moet de elektrische potentiaal $V(x, y, z)$ voldoen aan de Laplace- vergelijking :

$$\Delta V(x, y, z) = \frac{\partial^2 V(x, y, z)}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 V(x, y, z)}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 V(x, y, z)}{\partial z^2} = 0 \quad (6.2)$$

- Om wille van de eenvoud beperken we ons tot een *2-dimensionaal* probleem; de vergelijking wordt dan :

$$\Delta V(x, y) = \frac{\partial^2 V(x, y)}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 V(x, y)}{\partial y^2} = 0 \quad (6.3)$$

- De 'ruimte' waarop $V(x, y)$ moet worden berekend is beperkt door 'randen' (in plaats van eindpunten). wij *begrenzen* de 'ruimte' door een rechthoekig gebied :

$$x_{min} \leq x \leq x_{max} \quad y_{min} \leq y \leq y_{max}$$

- De benodigde *randcondities* kunnen twee vormen aannemen :
 - Dirichlet type : legt de waarde van de functie op een rand vast
 - Von Neumann type : legt waarde van de *afgeleide* van de functie (**loodrecht** op een rand) vast.

6.3 numerieke methode : in 1 dimensie, leesstof

De numerieke methode die wordt gebruikt om bovenstaand type vergelijking op te lossen, kan het makkelijkst worden beschreven aan de hand van een *gewone* differentiaalvergelijking van de 2e orde, van het 'boundary value' type. Aan het 1 dimensionale probleem is overigens geen opdracht verbonden.

- we beschouwen de vergelijking :

$$\boxed{\frac{d^2\phi}{dx^2} = S(x) \quad (a \leq x \leq b)} \quad (6.4)$$

met randcondities: $\phi(a)$ en $\phi(b)$ gegeven.

- Verdeel interval (a, b) in N intervallen van gelijke lengte h met **roosterpunten**

$$x_i = a + ih \quad (i = 0, 1, 2, \dots, n)$$

- Representeer $\phi(x)$ in de vorm van een **tabel** :

$$\phi_i = \phi(x_i) \quad (i = 0, 1, 2, \dots, n)$$

- Randcondities leggen ϕ_0 en ϕ_n vast.

- Representeer $S(x)$ in de vorm van een **tabel** :

$$S_i = S(x_i) \quad (i = 0, 1, 2, \dots, n)$$

- Benader de 2e afgeleide :

$$\frac{d^2\phi_i}{dx^2} = \frac{\phi_{i-1} - 2\phi_i + \phi_{i+1}}{h^2}$$

- De vergelijking wordt dan herleid tot een stelsel van $(n - 1)$ vergelijkingen

$$\boxed{\phi_{i-1} - 2\phi_i + \phi_{i+1} = h^2 S_i \quad (i = 1, 2, \dots, n - 1)} \quad (6.5)$$

- Je kunt dit interpreteren als een matrix-vergelijking:

$$\begin{pmatrix} -2 & 1 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ 1 & -2 & 1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 1 & -2 & 1 & \dots & 0 \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & 1 & -2 & 1 \\ \cdot & \cdot & \cdot & 0 & 1 & -2 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \phi_1 \\ \phi_2 \\ \dots \\ \dots \\ \dots \\ \phi_{n-2} \\ \phi_{n-1} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} h^2 S_1 - \phi_0 \\ h^2 S_2 \\ \dots \\ \dots \\ \dots \\ h^2 S_{n-2} \\ h^2 S_{n-1} - \phi_n \end{pmatrix} \quad (6.6)$$

Oplossing van de vergelijking $A\vec{\phi} = \vec{b}$ is

$$\vec{\phi} = A^{-1}\vec{b}$$

Maar: de matrix heeft een bijzondere structuur : **sparse** , **tridiagonal**, **blokken**.
Vandaar dat andere oplossingsrecepten (anders dan matrix-inversie en vermenigvuldiging) efficiënter kunnen zijn (in termen van geheugenruimte en/of rekentijd)

- We behandelen de methode van **Gauss-Seidel iteratie**.

Bij deze methode hanteren we een iteratieve procedure die uiteindelijk moet leiden tot een set waarden voor ϕ_i die voldoet aan vgl (6.5).

De methode gaat als volgt :

- Zet de waarden van ϕ_0 en ϕ_n in de eindpunten vast op de randvoorwaarden. Deze waarden mogen verder **niet** veranderd worden.
- Zet de waarde van ϕ_i in de overige punten op een willekeurige startwaarde, bijv: $\phi_i = 0$ ($i = 1, 2, \dots, n-1$) . Duidelijk is dat deze set waarden voor ϕ_i niet aan de voorwaarden voldoet.
- Loop vervolgens de punten ($i = 1, 2, \dots, n-1$) een voor een af, en vervang de 'oude waarde' van ϕ_i door een 'nieuwe waarde'

$$\boxed{\text{vervang } \phi_i \text{ door } \frac{1}{2} (\phi_{i+1} + \phi_{i-1} - h^2 S_i)} \quad (6.7)$$

Vervang de 'oude waarde' **onmiddellijk** door de 'nieuwe!!

- De nieuwe set waarden voor ϕ_i zal **beter** aan de voorwaarden voldoen, maar mogelijkserwijze nog **niet goed genoeg**. Vandaar dat we de vervangingsprocedure een aantal malen herhalen. Als alles goed gaat zal het resultaat convergeren naar de juiste oplossing.

- Overgang naar 'bewijs' van convergentie.

Beschouw de grootheid

$$\boxed{E = \int_a^b dx \left[\frac{1}{2} \left(\frac{d\phi}{dx} \right)^2 + S\phi \right]}$$

$$\boxed{= \frac{1}{2h} \sum_{i=1}^n (\phi_i - \phi_{i-1})^2 + h \sum_{i=1}^{n-1} S_i \phi_i} \quad (6.8)$$

Voor de 1ste afgeleide van E naar een bepaalde ϕ_j geldt :

$$\frac{\partial E}{\partial \phi_j} = \frac{1}{h} (2\phi_j - \phi_{j-1} - \phi_{j+1}) + hS_j$$

Dus : als ϕ_{j-1} , ϕ_j en ϕ_{j+1} aan de basisvergelijking voldoen, geldt :

$$\frac{\partial E}{\partial \phi_j} = 0$$

Voor de 2e afgeleide van E naar een bepaalde ϕ_j geldt :

$$\frac{\partial^2 E}{\partial \phi_j^2} = \frac{2}{h} > 0$$

Dus : voor de 'correcte' set waarden van ϕ_i (die aan de basisvergelijking voldoet) geldt dat de grootte E zijn **minimale** waarde heeft.

- Schets 'bewijs' van convergentie.

In onze procedure hebben we op elk moment een set waarden

$$\phi_i \quad (i = 0, 1, \dots, n)$$

Daarbij behoort een zekere waarde van E .

Door onze substitutie (6.7) verandert de waarde van E met :

$$-\frac{1}{h} \left[\frac{1}{2}(\phi_{i+1} + \phi_{i-1} - h^2 S_i) - \phi_i \right]^2 \leq 0$$

Dus E wordt kleiner en we zijn op de (goede) weg naar het minimum.

- **Relaxatie.** We kunnen de substitutie (6.7) ook schrijven als :

$$\boxed{\text{vervang } \phi_i \text{ door } \phi_i + \frac{1}{2}(\phi_{i+1} + \phi_{i-1} - 2\phi_i - h^2 S_i)} \quad (6.9)$$

waarbij de 'nieuwe' waarde van ϕ_i uit de oude wordt verkregen door er een correctie-term bij op te tellen. Deze correctie-term = 0 als de oplossing is bereikt.

- Een iets algemener 'recept' is :

$$\boxed{\text{vervang } \phi_i \text{ door } (1 - \omega)\phi_i + \frac{\omega}{2}(\phi_{i+1} + \phi_{i-1} - h^2 S_i)} \quad (6.10)$$

De verandering ΔE in E ten gevolge van deze substitutie is :

$$-\frac{\omega(2 - \omega)}{2h} \left[\frac{1}{2}(\phi_{i+1} + \phi_{i-1} - h^2 S_i) - \phi_i \right]^2 \leq 0$$

- Zolang $0 < \omega < 2$ is $\Delta E \leq 0$, dus is de procedure **convergent**.
- De keuze $\omega = 1$ komt overeen met **geen-relaxatie**.
De ervaring heeft uitgewezen dat de convergentie vaak kan worden **versneld** door $\omega \neq 1$ te kiezen.
Als $\omega < 1$ spreken we van **over-relaxatie**.
Als $\omega > 1$ spreken we van **onder-relaxatie**.
- Een **algemeen** recept voor de **beste** keuze van ω is niet te geven : probeer het uit !

6.4 numerieke methode : in 2 dimensies met opdracht

De bovenbeschreven methode laat zich makkelijk generaliseren tot 2 dimensies. Lees de onderstaande stof eerst goed door en dan volgt de opdracht om een numerieke oplossing te vinden die je kunt controleren met een kant en klaar programma met de analytische oplossing.

- de vergelijking voor de potentiaal was :

$$\Delta V(x, y) = \frac{\partial^2 V(x, y)}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 V(x, y)}{\partial y^2} = 0 \quad (6.11)$$

- De 'ruimte' waarop $V(x, y)$ moet worden berekend werd beperkt door de 'randen'

$$x_{min} \leq x \leq x_{max} \quad y_{min} \leq y \leq y_{max}$$

- We nemen aan dat er Dirichlet randcondities zijn, die de potentiaal op de randen vastleggen.
- Verdeel interval (x_{min}, x_{max}) in N intervallen van gelijke lengte h . Coördinaten van de intervalgrenzen zijn :

$$x_i = x_{min} + ih \quad (i = 0, 1, 2, \dots, n)$$

- Verdeel interval (y_{min}, y_{max}) in M intervallen van gelijke lengte h . Coördinaten van de intervalgrenzen zijn :

$$y_j = y_{min} + jh \quad (j = 0, 1, 2, \dots, m)$$

- Roosterpunten hebben coördinaten (x_i, y_j)
- Representer $V(x, y)$ in de vorm van een **matrix** :

$$V_i^j = V(x_i, y_j) \quad (i = 0, 1, 2, \dots, n)(j = 0, 1, 2, \dots, m)$$

- Benader de 2e afgeleiden :

$$\frac{\partial^2 V_i^j}{\partial x^2} = \frac{V_{i-1}^j - 2V_i^j + V_{i+1}^j}{h^2}$$

$$\frac{\partial^2 V_i^j}{\partial y^2} = \frac{V_i^{j-1} - 2V_i^j + V_i^{j+1}}{h^2}$$

- De Laplace vergelijking resulteert dan in een stelsel van $(n - 1)(m - 1)$ lineaire vergelijkingen :

$$V_{i-1}^j - 2V_i^j + V_{i+1}^j + V_i^{j-1} - 2V_i^j + V_i^{j+1} = 0$$

Hieruit volgt :

$$\boxed{V_i^j = \frac{1}{4} (V_{i-1}^j + V_{i+1}^j + V_i^{j-1} + V_i^{j+1})} \quad (6.12)$$

M.a.w. de potentiaal in *elk punt* moet gelijk zijn aan het gemiddelde van de potentialen in zijn *naaste buur-punten*.

- Dit stelsel vergelijkingen kan (weer) worden opgelost met behulp de methode van Gauss-Seidel iteratie. De methode gaat nu als volgt :

- Zet de waarden van V_0^j V_n^j V_i^0 V_i^m vast op de randvoorwaarden. Deze waarden mogen verder **niet** veranderd worden.
- Zet de waarde van V_i^j in de overige punten op een willekeurige startwaarde, bijv: $V_i^j = 0$.
- Loop vervolgens de roosterpunten een voor een af,
 $(j = 1; i = 1, 2, \dots, n - 1)$
 $(j = 2; i = 1, 2, \dots, n - 1)$
 $(\dots\dots\dots)$
 $(j = m - 1; i = 1, 2, \dots, n - 1)$

en vervang de 'oude waarde' van V_i^j door een 'nieuwe waarde'

$$\boxed{\text{vervang } V_i^j \text{ door } \frac{1}{4} (V_{i-1}^j + V_{i+1}^j + V_i^{j-1} + V_i^{j+1})} \quad (6.13)$$

eventueel kan ook de relaxatie parameter worden gebruikt :

$$\boxed{\text{vervang } V_i^j \text{ door } (1 - \omega)V_i^j + \frac{\omega}{4} (V_{i-1}^j + V_{i+1}^j + V_i^{j-1} + V_i^{j+1})} \quad (6.14)$$

- De nieuwe set waarden voor V_i^j zal **beter** aan de voorwaarden voldoen, maar mogelijkwerwijze nog **niet goed genoeg**. Vandaar dat we de vervangings-procedure een aantal malen herhalen. Als alles goed gaat zal het resultaat convergeren naar de juiste oplossing.
- we hebben hier weer te maken met een *iteratieve* procedure, en hebben derhalve behoefte aan een *convergentie-monitor* : een getal dat wordt gebruikt om de iteratie te beëindigen. een geschikte grootte hiervoor is (naar analogie van het 1-dimensionale geval) :

$$\boxed{E = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \left[(V_i^j - V_{i-1}^j)^2 + (V_i^j - V_i^{j-1})^2 \right]} \quad (6.15)$$

6.4.1 grafische weergave van het resultaat

maak het resultaat zichtbaar door gebruik te maken van dezelfde grafieken zoals in het analytische programma.

6.5 de opgave : electrostatische problemen

6.5.1 de fysische achtergrond

Deze opgave betreft een eenvoudig probleem uit de Electrostatica. Het probleem is zowel analytisch als numeriek oplosbaar. Het ziet er als volgt uit:

- Beschouw een rechthoek in het xy -vlak, begrensd door de punten $(0,0)$ $(a,0)$ $(0,b)$ en (a,b) .
- De randcondities voor de potentialen zijn:
 $V = 0$ voor $x = 0$
 $V = 0$ voor $x = a$
 $V = 0$ voor $y = b$
 $V = V_0$ voor $y = 0$, waarin $V_0 > 0$
- Bij deze randcondities ligt de waarde van $V(x, y)$ voor elk punt in de rechthoek vast. Deze wordt bepaald door de Laplace-vergelijking.
- Bij de praktische uitwerking kiezen we :

$$a = b = 1. \quad V_0 = 10.$$

we verdelen het x - en het y - interval in 100 subintervallen.

6.5.2 de analytische oplossing: formules

Volgens bijv. Morse en Feshbach: Methods of Theoretical Physics, kan dit probleem langs analytische weg worden opgelost. Het resultaat is:

$$V(x, y) = \frac{2V_0}{\pi} \sum_{n=1}^{\infty} F_1(n) F_2(n, x, a) \frac{F_3(n, y, a, b)}{F_4(n, b, a)} \quad (6.16)$$

waarin:

$$F_1(n) = \frac{1}{n} [1 - (-1)^n]$$

$$F_2(n, x, a) = \sin\left[\frac{\pi n x}{a}\right]$$

$$F_3(n, y, a, b) = \sinh\left[\left(\frac{\pi n}{a}\right)(b - y)\right]$$

$$F_4(n, b, a) = \sinh\left[\frac{\pi nb}{a}\right] \quad (6.17)$$

met

$$\sinh(u) = \frac{\exp(u) - \exp(-u)}{2}$$

6.5.3 de analytische oplossing: kant en klaar

Open de workspace Vana en executeer vana.c

Bekijk hoe en wat er wordt geplot in de code en neem dat over als je aan de numerieke oplossing gaat werken, zodat je het grafische resultaat kun je gebruiken om de numerieke oplossing (zie verder) te controleren.

6.5.4 de analytische oplossing: de aanpak voor liefhebbers (leesstof, niet verplicht)

Ga na dat de analytische oplossing voldoet aan de randcondities voor $x = 0$, $x = a$ en $y = b$

Bereken de analytische oplossing in alle roosterpunten. Neem daarbij het volgende in acht:

- De 'som' in de analytische oplossing gaat over een oneindig aantal termen. Dit kan uiteraard op de computer niet. Vervang daarom $\sum_{n=1}^{\infty}$ door $\sum_{n=1}^{nmax}$ met $nmax = 101$
- In het algemeen zal de bijdrage van een term aan de totale som kleiner worden, naarmate n groter wordt. Breek de sommatie af zodra de absolute waarde van de relatieve bijdrage kleiner wordt dan 10^{-20}
- Aan de analytische oplossing is eenvoudig te zien dat voor sommige waarden van n de bijdrage aan de potentiaal **altijd** gelijk aan 0 is. Reken deze termen **niet** uit!
- De waarden van F_3 en F_4 kunnen zeer groot worden. Behandel daarom F_1, F_2, F_3, F_4 met **dubbele precisie**.
- Om het resultaat te controleren heeft U minstens twee hulpmiddelen:
 - Uit de randcondities volgt een 'voorspelling' over het verloop van $V(x, y)$ als functie van y , bij constante x
 - Uit de symmetrie van de randcondities volgt een 'voorspelling' over het verloop van $V(x, y)$ als functie van x , bij constante y

6.5.5 De opdracht: de numerieke oplossing

De numerieke oplossing kan worden verkregen door middel van Gauss-Seidel iteratie, eventueel met gebruik van relaxatie.

De opdracht luidt :

- bereken voor het hierboven gedefinieerde probleem, de numerieke oplossing (en controleer je werk met het gegeven programma met de analytische oplossing).
- geef de gevonden resultaten grafisch weer.

Het is interessant om de volgende situaties numeriek door te rekenen (en grafisch weer te geven). Bedenk zelf de (rand)voorwaarden en experimenteer eventueel maar een beetje. Interpreteer het resultaat (dus vergelijk het met de theorie).

- een plaatcondensator.
- een of twee puntladingen.
- een zelfbedachte configuratie.

6.5.6 in te leveren

Lever in :

- een *laserprint* van uw *programma-code*
- een *laserprint* van de 'plot' van de *analytische* en de *numerieke oplossing* van het eerste probleem.
- een *laserprint* van de 'plot' van de *convergentie-monitor* van het eerste probleem
- *laserprints* van de 'plot' resultaten van de extra opdrachten (indien gedaan).

6.5.7 Appendix: twee-dimensionale arrays in C

Bij deze opgave moet U werken met *matrices*, dwz 2-dimensionele arrays.

In C gaat dat zoals in het volgende *voorbeeld* :

```
/* dit programma staat in ex14.c */
#include <stdio.h>

void mijnvul( int [] [], int, int) ; /* prototype van de functie */

int main (void)
{
    int a[10][5] ;
    int i, j ;
```

```

mijnvul ( a, 10, 5 ) ;                               /* aanroep van de functie */

for(i=0; i<10; i=i+1)
{
    for(j=0; j<5; j=j+1)
    {
        printf(" a[%2d][%2d] = %5d\n", i, j, a[i][j] ) ;
    }
}

return 0 ;
}
void mijnvul (int matrix[][5], int l, int k) /* inhoud van de functie */
{
    int i, j ;

    for (i=0; i<l; i=i+1)
    {
        for (j=0; j<k; j=j+1)
        {
            matrix[i][j] = i*j ;
        }
    }

    return ;
}

```

- Type-*declaratie* van een matrix gaat als volgt

```
int a[10][5] ;
```

de eerste index geeft het aantal *rijen*
de tweede index geeft het aantal *kolommen*

- Een *enkel element* uit de matrix wordt genoteerd als

```
a[i][j] ;
```

Pas op : beide tellers lopen in C 'vanaf 0'

- Matrices worden in het geheugen 'opgeslagen' *als arrays*, en wel *kolom na kolom*. De elementen van de matrix a[10][5] staan dus in de volgende *volgorde* in het geheugen :

```
a[0][0] a[0][1] a[0][2] a[0][3] a[0][4] a[1][0] a[1][1] etc.
```

- Doorgeven van een matrix als *functie-parameter* 'gaat' *bij de aanroep* analoog aan het 'doorgeven' van een 1-dimensionale array

- In het *prototype* wordt een matrix aangegeven via een **dubbele set** [] []

- In de *aanhef* van de functie wordt een matrix (weer) aangegeven via een **dubbele set** [] []

Echter: het is **verplicht** om *in elk geval* het *aantal kolommen expliciet* te vermelden in de functie- aanhef.

De reden hiervoor is dat matrices in het geheugen worden 'opgeslagen' als 'gewone' 1-dimensionale arrays . In het aanroepende programma is de 'verdeling' van de totale array-lengte over rijen en kolommen bekend (via de type-declaratie).

Binnen de functie is deze verdeling *niet meer* bekend; zonder de *extra* informatie in de 'aanhef' kan de functie niet meer 'bepalen' 'waar' bijv. element a[i][l] 'staat' in de array.

7 En nu zelf een probleem oplossen: Rutherford scattering

We schieten een geladen deeltje op een elektrische potentiaal (bijvoorbeeld die van een ander geladen deeltje met dezelfde lading). Kies zelf redelijke en leuke begincondities (plaats en snelheid) en bereken de twee dimensionale baan van het testdeeltje en laat dit langs grafische weg duidelijk zien. Vergelijk je resultaat met de analytische oplossing.

Bedenk eerst zelf hoe je dit probleem numeriek gaat oplossen en ga dan pas aan de slag met de code.

Literatuur: zoek het zelf maar op. Bijvoorbeeld 'Analytical mechanics van Fowles en Cassiday' blz 266.

Zorg ervoor dat je de lading en massa van je testdeeltje kunt instellen.

Wat gebeurt er allemaal als je de lading van het deeltje omkeert?

8 Partiele Differentiaal Vergelijkingen (PDE): parabolisch

Voordat je begint met lezen kun je de keuze maken om een vrijere (keuze-)opdracht te kiezen. Je kunt dus ook een van de onderstaande opdrachten kiezen, maar het is dan wel de bedoeling dat je hier zelfstandig en dus bijna zonder hulp van de assistenten uitkomt.

- De snelheidsverdeling van Maxwell uit de kinetische gas-theorie. (goed te doen)
- Geladen deeltjes gevangen in de Van Allen gordels. (redelijk pittig)
- Een Quantum mechanisch golfpakketje tegen een potentiaal berg. (best moeilijk)

Van deze onderwerpen kun je meer info vinden op de webpage van numnat (of je gaat zelf op zoek). Als je zelf suggesties hebt, bespreek die dan met de docent.

8.1 inleiding/probleemstelling

Typische voorbeelden van *parabolische* partiele differentiaalvergelijkingen, zijn de *bewegings*-vergelijkingen, zoals we die in de Natuurkunde tegenkomen, en die de ruimtelijke ontwikkeling van een systeem beschrijven als functie van de tijd. Een eenvoudig voorbeeld (niet direct met fysische betekenis) is :

- de functie $\phi(x, t)$ is gedefinieerd op het interval

$$x_{min} \leq x \leq x_{max}$$

- De waarde van de functie op het tijdstip $t = t_0$ is gegeven

- De ontwikkeling van $\phi(x, t)$ in de tijd wordt beschreven door

$$\boxed{\frac{\partial \phi}{\partial t} = \frac{\partial^2 \phi}{\partial x^2} + S(x)} \quad (8.1)$$

- Bovendien moet tijdens de ontwikkeling in de tijd aan de volgende **randcondities** worden voldaan

$$\phi(x_{min}, t) = \phi_{min} = constant$$

$$\phi(x_{max}, t) = \phi_{max} = constant \quad (8.2)$$

- Gevraagd wordt om de waarde van $\phi(x, t)$ op een willekeurig tijdstip te berekenen.

8.2 discretisatie van ruimte en tijd

- Ruimtelijke discretisatie

- Verdeel interval (x_{min}, x_{max}) in N intervallen van gelijke lengte h .
Coördinaten van de intervalgrenzen (roosterpunten) zijn :

$$x_j = x_{min} + jh \quad (j = 0, 1, 2, \dots, n)$$

- Repreenteer $\phi(x)$ en $S(x)$ in de vorm van een **tabel**

$$\phi_j = \phi(x_j) \quad S_j = S(x_j) \quad (j = 0, 1, 2, \dots, n)$$

- Benader de 2e afgeleide :

$$\frac{\partial^2 \phi_j}{\partial x^2} = \frac{\phi_{j-1} - 2\phi_j + \phi_{j+1}}{h^2}$$

- Discretisatie van de tijd

- Besluit om $\phi(x, t)$ uit te rekenen in tijdstapjes Δt , d.w.z. op tijdstippen

$$t_k = t_0 + k(\Delta t) \quad (k = 0, 1, 2, \dots)$$

- De waarden van $\phi(x, t)$ op de roosterpunten na de k -de tijdstap noteren we als

$$\phi_j^k \quad (j = 0, 1, 2, \dots, n) \quad (k = 0, 1, 2, \dots)$$

- Via de begincondities zijn vastgelegd :

$$\phi_j^0 \quad (j = 0, 1, 2, \dots, n)$$

- De randcondities houden in

$$\phi_0^k = \phi_0^0 \quad \phi_n^k = \phi_n^0 \quad \forall k$$

8.3 de expliciete methode

- In deze methode benaderen we de tijdsafgeleide door de voorwaartse 2-punts formule

$$\frac{\partial \phi_j^k}{\partial t} = \frac{\phi_j^{k+1} - \phi_j^k}{\Delta t}$$

- De basisvergelijking resulteert dan in een stelsel van $(n + 1)$ vergelijkingen

$$\frac{\phi_j^{k+1} - \phi_j^k}{\Delta t} = \frac{\phi_{j-1}^k - 2\phi_j^k + \phi_{j+1}^k}{h^2} + S_j \quad (8.3)$$

- De oplossing hiervan is

$$\phi_j^{k+1} = \frac{\Delta t}{h^2} (\phi_{j-1}^k + \phi_{j+1}^k) + \left(1 - 2\frac{\Delta t}{h^2}\right) \phi_j^k + S_j \Delta t \quad (8.4)$$

- Je kunt dit (wederom) interpreteren als een matrix-vergelijking:

$$\boxed{\vec{\phi}^{k+1} = (I - H\Delta t)\vec{\phi}^k + \vec{S}\Delta t} \quad (8.5)$$

waarin I de eenheidsmatrix is en waarin H een **matrix** is met elementen

$$H = \frac{1}{h^2} \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ -1 & 2 & -1 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & -1 & 2 & -1 & 0 & \dots & 0 \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ 0 & 0 & 0 & 0 & -1 & 2 & -1 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & \dots & 0 \end{pmatrix} \quad (8.6)$$

- Wanneer we de tijdstap Δt in samenhang met de roosterafstand h zodanig kiezen dat $2\Delta t = h^2$ vereenvoudigt de oplossing tot

$$\phi_j^{k+1} = \frac{1}{2} (\phi_{j-1}^k + \phi_{j+1}^k) + S_j \Delta t \quad (8.7)$$

- Onafhankelijk van de keuze van Δt en h is de berekening **eenvoudig** uit te voeren.
- **Echter** : in de praktijk blijkt dat deze methode slechts convergeert naar een stabiele oplossing, wanneer Δt in samenhang met h zodanig gekozen wordt dat

$$\frac{\Delta t}{h^2} \leq \frac{1}{2}$$

Dit is een **ongewenste** beperking.

8.4 een impliciete methode

- In deze methode benaderen we de tijdsafgeleide door de achterwaartse 2-punts formule

$$\frac{\partial \phi_j^k}{\partial t} = \frac{\phi_j^k - \phi_j^{k-1}}{\Delta t}$$

- De basisvergelijking resulteert dan in

$$\frac{\phi_j^{k+1} - \phi_j^k}{\Delta t} = \frac{\phi_{j-1}^{k+1} - 2\phi_j^{k+1} + \phi_{j+1}^{k+1}}{h^2} + S_j \quad (8.8)$$

- In matrix-notatie :

$$\vec{\phi}^{k+1} - \vec{\phi}^k = (-H\Delta t)\vec{\phi}^{k+1} + \vec{S}\Delta t \quad (8.9)$$

de oplossing hiervan is

$$\boxed{\vec{\phi}^{k+1} = (I + H\Delta t)^{-1} [\vec{\phi}^k + \vec{S}\Delta t]} \quad (8.10)$$

waarin de matrices I en H gedefinieerd zijn als bij de expliciete methode.

- In de praktijk blijkt dat deze methode niet onderhevig is aan de beperking van de expliciete methode omtrent de keuze van Δt en h .

8.5 de Crank-Nicholson methode

- Deze methode (die ook impliciet is) kiest het **midden** tussen beide voorgaande methodes door te starten met de volgende basisvergelijking

$$\vec{\phi}^{k+1} = \vec{\phi}^k - \frac{1}{2}H\Delta t (\vec{\phi}^{k+1} + \vec{\phi}^k) + \vec{S}\Delta t \quad (8.11)$$

- De oplossing hiervan is

$$\boxed{\vec{\phi}^{k+1} = \left(I + \frac{1}{2}H\Delta t\right)^{-1} \left[\left(I - \frac{1}{2}H\Delta t\right)\vec{\phi}^k + \vec{S}\Delta t\right]} \quad (8.12)$$

- In de praktijk blijkt dat ook deze methode niet onderhevig is aan de beperking van de expliciete methode.

8.6 oplossingstechniek voor Crank Nicholson

Het is uiteraard mogelijk om vgl (8.12) direct op te lossen als matrix-vergelijking. Dit vereist echter de constructie en inversie van een $(n+1) \times (n+1)$ matrix.

Bovendien heeft de matrix een bijzondere structuur: **tridiagonaal**.

Vandaar dat andere oplossingsrecepten efficiënter kunnen zijn (in termen van geheugen-ruimte en/of computertijd)

We behandelen de methode van **Gaussische eliminatie en terug-substitutie**.

- Vergelijking (8.12) kan als volgt herschreven worden

$$\vec{\phi}^{k+1} = \left(I + \frac{1}{2} H \Delta t \right)^{-1} \left[- \left(I + \frac{1}{2} H \Delta t \right) \vec{\phi}^k + 2\vec{\phi}^k + \vec{S} \Delta t \right] \quad (8.13)$$

- dit is te schrijven als :

$$\boxed{\vec{\phi}^{k+1} = \vec{\chi}^k - \vec{\phi}^k} \quad (8.14)$$

met :

$$\boxed{\left(I + \frac{1}{2} H \Delta t \right) \vec{\chi}^k = 2\vec{\phi}^k + \vec{S} \Delta t} \quad (8.15)$$

De termen in het rechterlid van deze vergelijking zijn bekende grootheden (voor $k = 0$ uit de randcondities). De matrix in het linkerlid is ook bekend. Resteert de berekening van $\vec{\chi}^k$.

- vergelijking (8.15) is door de tridiagonaliteit van H te schrijven als een stelsel van $(n - 1)$ lineaire vergelijkingen:

$$\boxed{A_j^+ \chi_{j+1} + A_j^0 \chi_j + A_j^- \chi_{j-1} = b_j} \quad (8.16)$$

met

$$A_j^+ = A_j^- = -\frac{\Delta t}{2h^2} \quad A_j^0 = 1 + \frac{\Delta t}{h^2} \quad b_j = 2\phi_j^k + S_j \Delta t \quad (8.17)$$

- Gaussische eliminatie en terugsubstitutie komt er op neer dat we een oplossing zoeken waarbij χ voldoet aan een **voorwaartse recursie-relatie**

$$\boxed{\chi_{j+1} = \alpha_j \chi_j + \beta_j} \quad (8.18)$$

- Substitutie van vgl (8.18) in vgl (8.16) en 'herschikking' levert

$$\chi_j = \gamma_j A_j^- \chi_{j-1} + \gamma_j (A_j^+ \beta_j - b_j) \quad (8.19)$$

met

$$\boxed{\gamma_j = - \left(A_j^0 + A_j^+ \alpha_j \right)^{-1}} \quad (8.20)$$

Hiermee hebben we voor de coëfficiënten α en β een **achterwaartse recursie-relatie** verkregen

$$\boxed{\alpha_{j-1} = \gamma_j A_j^- \quad \beta_{j-1} = \gamma_j (A_j^+ \beta_j - b_j)} \quad (8.21)$$

- Omdat de randvoorwaarden eisen dat ϕ_0 en ϕ_n niet mogen veranderen moet gelden dat

$$\chi_n = \alpha_{n-1}\chi_{n-1} + \beta_{n-1} = 2\phi_n \quad (8.22)$$

hieraan is alleen voldaan als

$$\alpha_{n-1} = 0 \quad \beta_{n-1} = 2\phi_n \quad (8.23)$$

- het 'recept' om $\vec{\phi}^{k+1}$ te berekenen uit $\vec{\phi}^k$ gaat als volgt

– Start met

$$\alpha_{n-1} = 0 \quad \beta_{n-1} = 2\phi_n \quad \gamma_{n-1} = -\left(A_{n-1}^0 + A_{n-1}^+ \alpha_{n-1}\right)^{-1}$$

- Bereken via de achterwaartse recursie-relaties (8.21) de overige coëfficiënten α_j en β_j gebruikmakend van de hulpgrootte γ_j uit vgl (8.20)
- Bereken met de voorwaartse recursie-formule (8.18) de grootte

$$\chi_j \quad (j = 1, 2, \dots, n-1)$$

Dit zijn de gezochte waarden van $\vec{\chi}_j^k$

- Bereken de gezochte waarden van $\vec{\psi}^{k+1}$ met behulp van vgl (8.14)

8.7 eenvoudige opgave

Om vertrouwd te raken met expliciete versus impliciete methoden, en met de techniek van Gaussische eliminatie en terug-substitutie beginnen we met het volgende probleem

- Vergelijking

$$\frac{\partial \phi}{\partial t} = \frac{\partial^2 \phi}{\partial x^2} \quad \text{op interval} \quad 0 \leq x \leq 1$$

- Randcondities

$$\phi(0, t) = \phi(1, t) = 0$$

- Vorm van $\phi(x, 0)$

$$\sum_{j=-1}^1 (-1)^j \exp \left[-20 \left(x - j - \frac{1}{2} \right)^2 \right]$$

- Analytische oplossing voor $\phi(x, t)$

$$\frac{1}{\sqrt{\tau}} \sum_{j=-1}^1 (-1)^j \exp \left[-\frac{20}{\tau} \left(x - j - \frac{1}{2} \right)^2 \right] \quad \text{met} \quad \tau = 1 + 80t$$

DE OPDRACHT luidt:

- Maak een programma dat $\phi(x, t)$ berekent met de **expliciete** methode.
- Maak een programma dat $\phi(x, t)$ berekent met de **Crank-Nicholson** methode.
- Verifieer de kwaliteit van de oplossing van beide methoden.

Praktische zaken :

- Verdeel het x -interval in 100 sub-intervallen.
- Laat de tijd lopen van $t = 0$ tot $t = 0.0048$.
- Gebruik voor de expliciete methode de volgende twee tijdstappen :
 $\Delta t = 0.00004$ en $\Delta t = 0.00006$
- Gebruik voor de impliciete methode de volgende drie tijdstappen :
 $\Delta t = 0.00004$, $\Delta t = 0.00006$ en $\Delta t = 0.0006$
- Gebruik grafische weergave ter inspectie van $\phi(x, t)$

8.7.1 in te leveren

Lever in :

- een *laserprint* van uw programma-code
- een *laserprint* van de 'plot' resultaten

8.8 de opgave : een radio-actief afval probleem

In deze opgave houden we ons bezig met een probleem uit de 'wereld' van de opslag van radio-actief afval. Daarbij moet niet alleen de 'omgeving' worden beschermd tegen de vrijkomende straling, maar er moet ook rekening worden gehouden met het feit dat de vrijkomende straling een *verhoging van de temperatuur* veroorzaakt: de beschermende materialen moeten hiertegen bestand zijn.

8.8.1 de fysische achtergrond

We beschouwen een (oneindig lange) cilindervormige staaf van radio-actief materiaal. Voor de temperatuur $T(r, t)$ op afstand r op tijdstip t geldt de volgende 'diffusie' vergelijking :

$$\frac{1}{\kappa} \frac{\partial T(r, t)}{\partial t} = \frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r} r \frac{\partial T(r, t)}{\partial r} + S(r, t) \quad (8.24)$$

waarin κ de diffusie constante is.

Een geschikte vorm voor de 'bronterm' $S(r, t)$ ten gevolge van het radio actieve verval van de cilindervormige staaf is :

$$S(r, t) = \frac{T_0}{a^2} \exp\left(-\frac{t}{\tau_0}\right) \quad r \leq a \quad (8.25)$$

hierin zijn :

a de straal van de staaf

T_0 de 'temperatuur' van de staaf op tijdstip $t = 0$

τ_0 de 'vervalsconstante' van het radioactieve materiaal.

8.8.2 de numerieke oplossing

we kunnen vgl (8.24) als volgt schrijven

$$\frac{\partial T(r, t)}{\partial t} = \frac{\kappa}{r} \left[\frac{\partial T(r, t)}{\partial r} + r \frac{\partial^2 T(r, t)}{\partial r^2} \right] + \kappa S(r, t) \quad (8.26)$$

er zijn twee verschillen met de eerdere vgl (8.1) :

- er komt nu ook een 1ste afgeleide naar de plaats in voor.
- de 'bronterm' $S(r, t)$ is nu tijdsafhankelijk

om de vergelijking geschikt te maken voor de numerieke aanpak, discretiseren we plaats en tijd :

- Verdeel interval (r_{min}, r_{max}) in N intervallen van gelijke lengte h .
Coördinaten van de intervalgrenzen (roosterpunten) zijn :

$$r_j = r_{min} + jh \quad (j = 0, 1, 2, \dots, n)$$

- Besluit om $T(r, t)$ uit te rekenen in tijdstapjes Δt , d.w.z. op tijdstippen

$$t_k = t_0 + k(\Delta t) \quad (k = 0, 1, 2, \dots)$$

- Representeer $T(r, t)$ en $S(r, t)$ in de vorm van tabellen

$$T_j^k = T(r_j, t_k) \quad S_j^k = S(r_j, t_k) \quad (j = 0, 1, 2, \dots, n) \quad (k = 0, 1, 2, \dots)$$

- Benader de 1e ruimtelijke afgeleide :

$$\frac{\partial T_j^k}{\partial r} = \frac{T_{j+1}^k - T_{j-1}^k}{2h}$$

- Benader de 2e ruimtelijke afgeleide :

$$\frac{\partial^2 T_j^k}{\partial r^2} = \frac{T_{j-1}^k - 2T_j^k + T_{j+1}^k}{h^2}$$

- Via de begincondities zijn vastgelegd :

$$T_j^0 \quad (j = 0, 1, 2, \dots, n)$$

- De randcondities houden in

$$T_0^k = T_0^0 \quad T_n^k = T_n^0 \quad \forall k$$

voor de discretisatie van de tijd (in samenhang met de plaats) kiezen we voor Crank-Nicholson methode. we lossen het stelsel vergelijkingen dat aldus ontstaat, op met Gaussische eliminatie en terugsubstitutie. het geheel is beschreven in sectie 7.6. het enige verschil treedt op bij vgl (8.17) ; de nieuwe definities van de daar genoemde grootheden zijn :

$$A_j^+ = -\frac{\kappa \Delta t}{2h^2} \left(1 + \frac{h}{2r_j}\right) \quad A_j^- = -\frac{\kappa \Delta t}{2h^2} \left(1 - \frac{h}{2r_j}\right) \quad A_j^0 = 1 + \frac{\kappa \Delta t}{h^2}$$

$$b_j = 2T_j^k + \frac{\kappa \Delta t}{2} (S_j^k + S_j^{k+1}) \quad (8.27)$$

8.8.3 de opdracht

de opdracht luidt :

- bereken $T(r, t)$ na 5, 50, 100 en 200 jaar.
- geef resultaat grafisch weer.

Uiteraard moet je wat redelijke begincondities opstellen. Je zou de onderstaande 'waarden' kunnen gebruiken, maar je kunt ook zelf wat experimenteren:

- zet de temperatuur op ($t = 0$) gelijk aan 0. (overal, ook binnen de staaf).
- zet de 'extra temperatuur' van de staaf op ($t = 0$) : $T_0 = 10K$
- zet de straal van de staaf ($a = 25cm$).
- zet de vervalsconstante ($\tau_0 = 1.$) (in eenheden van 100 jaar)
- zet de diffusieconstante ($\kappa = 3153.6$) (in eenheden $cm^2per100jaar$).
- zet ($r_{min} = 0cm$) en ($r_{max} = 100cm$) en houdt de temperatuur daar vast op de waarde van ($t = 0$)
- verdeel het r -interval in 100 stappen.
- zet de tijdstap ($\Delta t = 0.001$) ; in ons eenhedenstelsel betekent dit dat elke tijdstap correspondeert met 0.1 jaar.

8.8.4 in te leveren

Lever in :

- een laserprint van uw programma-code
- een laserprint van de 'plot' resultaten